

SĂRĂCIA - DOMENIUL DE EXERCITARE A POLITICILOR SOCIALE

GHEORGHE BARBU

Conceptul de securitate (protecție) socială este strâns legat de starea materială a unei părți din populația internă, stare care o pune pe aceasta în situația de a nu-și putea satisface nevoile de consum considerate normale din punct de vedere social. Situații de acest gen au existat pe tot parcursul istoriei societății (paralel manifestându-se și acțiuni mai mici sau mai mari de fapte caritabile¹), însă în secolul al XX-lea, ținând seama de consecințele directe și indirecte ce decurg din condițiile de viață precare ale unor categorii de oameni și având în vedere posibilitățile existente, diverse țări - în principal cele dezvoltate - au adoptat și adoptă "seturi" de măsuri de ameliorare a vieții celor nevoiași¹. Una sau mai multe măsuri vizează câte un anumit segment din această populație, urmărind obținerea unui efect pozitiv cât mai mare cu o cantitate determinată de resurse. Indiferent de conținutul măsurii și de fenomenul care-i afectează pe cei cărora li

¹ Actul milosteniei, promovat de creștinism din momentul apariției sale, se înscrie, în întregime, în atenția acordată de religie celor săraci. În practica socială, un sistem de asigurări sociale, la nivelul unei țări, a fost realizat în Germania, spre sfârșitul secolului trecut, în timpul cancelarului Bismark; după asigurarea de boală, începută în 1883, au urmat asigurările referitoare la accidentele de muncă și apoi cele privind invaliditatea și bătrânețea (1889).

¹ Așa cum remarcă americanul Walter I. Trattner în cartea sa *From Poor Law to Welfare State* (A History of Social Welfare in America), preocupări referitoare la situația celor săraci au existat din cele mai vechi timpuri și au evoluat pe parcursul istoriei. În fapt, înseși noțiunile de „filantropie” și „caritate” vin din greaca veche (philo=dragoste, iubire, anthropos=omnire) sau din latină (caritas, traducibil prin iubire sau mai exact prin iubire frățească). Însă manifestarea, într-o manieră modernă, integrală, a atenției din partea societății față de cei năpăstuiți a avut loc în timpul și după criza economică mondială din 1929-1933, criză care a amplificat brusc necazurile unei părți mari din populația multor țări ale lumii și s-a resimțit puternic în SUA și în alte țări dezvoltate economic. Punând șomajul alături de vârsta a treia, de starea de văduvie și de accidentele de muncă, Franklin D. Roosevelt, pe atunci guvernator al statului New York (și începând din 1932, a fost de trei ori președinte al SUA), spunea, în august 1931, următoarele: „Societatea modernă, care acționează prin intermediul guvernului, este datoare să-și asume obligația de a preveni foametea sau orice alt fenomen dureros ce s-ar abate asupra membrilor săi (bărbați sau femei) care încearcă ei înșiși să le evite dar nu pot”. Ajustorul acordat șomerilor, a precizat el, „trebuie să fie privit de guvern nu ca o chestiune caritabilă, ci ca o îndatorire socială” (a se vedea lucrarea lui Walter I. Trattner, *From Poor Law to Welfare State*, ediția a II-a, pag. 224-227). Roosevelt consideră că într-o societate civilizată asistența publică este o problemă de justiție ce se încadrează în drepturile individului de a beneficia de cel puțin un minim de trai, libertatea și securitatea fiind apreciate ca sinonime; în aceeași ordine de idei, acesta era de părere că existența unui stat democratic este strâns dependentă de sănătatea și bunăstarea cetățenilor săi.

Pe planul realității, o modificare însemnată a survenit după cel de-al doilea război mondial, când au fost puse în aplicare ideile din faimosul raport Beveridge prezentat în ajunul războiului. Cu începere din anul 1945, au fost adoptate, în mod progresiv, sisteme de asigurări sociale care acoperă riscurile de accidente, de boală, de șomaj; au fost majorate cheltuielile pentru educație, sănătate, compensări de venituri etc.

se adresează, în final, scopul cel mai general urmărit este acela de a jugula pauperizarea și de a atenua consecințele sărăciei.

1. Sărăcia - fenomen care implică intervenția societății

Între fenomenele social-economice cu care se confruntă societatea contemporană, sărăcia se înscrie pe unul din primele locuri. Acest fenomen este întâlnit în toate țările lumii, bineînțeles în proporții și în intensități diferite, și constituie o realitate și în România. În perioada antebelică, prezența sărăciei în țara noastră era recunoscută oficial și reputați medici, economiști, sociologi, juriști, politicieni, între care Ștefan Stăncă, Ion Ionescu de la Brad, Dionisie Pop Marțian, Emil Hațieganu, Vintilă Brătianu, Dimitrie Gusti și alții au pus în evidență gravitatea situației și consecințele sale sociale. După aceea, timp de câteva decenii, oficial, problema a fost ignorată în mod premeditat. Mascată mult timp de forma de proprietate dominantă și de interesul manifestat de autorități pentru a prezenta societatea românească drept o societate "omogenă", fără diferențieri de avere și de situație materială, sărăcia a redevenit evidentă în procesul tranziției la economia de piață. Mai mult, noile mecanisme economice și condițiile concrete în care are loc înfăptuirea unei asemenea economii determină amplificarea, în proporții îngrijorătoare, a numărului celor săraci. Dacă în a doua jumătate a anului 1991, potrivit estimărilor făcute de Institutul de Cercetare a Calității Vieții, numărul persoanelor care se situau sub așa-numitul prag de subzistență a reprezentat 14-15%, în primele luni ale anului 1993 proporția a crescut, ajungând la aproape o cincime. Modificările survenite până în prezent și cele previzibile sunt de natură să alarmeze populația și oamenii politici.

Printre întrebările pe care și le-au pus și continuă să și le pună analiștii fenomenului sărăciei și factorii de răspundere la nivel de stat se înscrie și următoarea: este sărăcia numai o problemă personală și deci fiecare om aflat în această situație trebuie să se străduiască să o depășească sau este și o problemă socială și atunci este necesar ca și societatea, în ansamblul său, să se ocupe de ea? O asemenea întrebare obligă la a pătrunde adânc în interiorul fenomenului, a-i cunoaște cauzele și mai ales a stabili categoriile de populație afectate sau amenințate de lipsuri materiale dăunătoare vieții.

La prima vedere, sărăcia apare ca o chestiune simplă sub aspectul definirii și al înțelegerii consecințelor sale.

În sens restrâns, dar incomplet, sărac este cel ce nu dispune de venituri suficiente pentru a-și satisface nevoile de consum fundamentale: alimentație, îmbrăcăminte-încălțăminte, adăpost, sănătate. În contextul gradului de civilizație atins de omenire, sărac este nu numai cel care se află în situația menționată mai înainte, ci și cel ce nu-și poate satisface un minim de nevoi de natură spirituală, în principal cele impuse de necesitatea integrării, din punct de vedere intelectual, în societate. Altfel spus, sărăcia poate fi privită ca o privațiune de bunuri materiale și de servicii necesare asigurării unui anumit nivel de trai, considerat *minim*. De aici decurg însă alte întrebări și anume: cât de mare trebuie să fie venitul pentru a permite procurarea de produse și servicii în cantitatea și în structura cerută de

minimul de trai? Sunt săraci oamenii care nu dispun de bunuri aflate în folosința unui număr mare de persoane, cum ar fi radio, TV, sau alte bunuri de uz îndelungat sau cei care n-au reușit să cumpere asemenea bunuri de 10-15 ani? În condițiile actuale, la determinarea nivelului minim de trai pot fi excluse unele din nevoile de ordin psihic? O definiție exactă a sărăciei, așa cum afirmă și americanii Vicent N. Parillo, John Stimson și Ardyth Stimson în lucrarea *Contemporary Social Problems* (New York, 1986), este greu de dat.

Față de realitatea existentă, literatura de specialitate a stabilit două forme de sărăcie: absolută și relativă. *Sărăcia absolută* (denumită și marea sărăcie) este cea care afectează atât biologic cât și psihic persoanele aflate într-o asemenea situație, dar mai ales biologic. Aceasta decurge din insuficiența sau, mai grav, din lipsa de venituri (în bani și în natură) care să permită asigurarea strictului necesar traiului unei familii. O asemenea formă de sărăcie se manifestă prin lipsa sau slaba prezență a averii, iar, în ceea ce privește consumul, prin alimentația deficitară (cantitativ, structural și calitativ), prin folosirea de îmbrăcăminte și încălțăminte uzată, prin adăpostirea în locuință cu confort redus sau în locuri întâmplătoare, prin dificultăți și chiar imposibilitate de a procura bunuri și servicii care nu sunt destinate satisfacerii nevoilor fundamentale de consum. Prin cele menționate, sărăcia absolută este extrem de apăsătoare și greu de suportat². Concepută prin luarea în considerare a nivelului minim de trai, această formă de sărăcie include și o serie de elemente relative ce decurg din diferențierea nevoilor între oameni și familii în funcție de consumul de energie fizică și nervoasă, de categoria socio-profesională din care fac parte, de caracteristicile anatomice, de tradițiile de consum etc. și din modificarea nevoilor în decursul timpului; generațiile actuale au nevoi diferite față de cele de la începutul și chiar de la mijlocul secolului al XX-lea și cu atât mai mult față de cele care au trăit în veacurile anterioare.

Sărăcia relativă exprimă situația dezavantajată a unor categorii de persoane în raport cu nivelul general de trai din societate, la un moment dat³. În mod concret, aceasta se referă la populația ale cărei venituri nominale efective sunt - într-o țară dată - sub media din țara respectivă. În timp ce sărăcia absolută este reflexul raportului nefavorabil dintre venituri și "nevoile - obligații", așa cum denumește P. H. Chombart de Lauwe nevoile de consum ce trebuie satisfăcute⁴ (a se vedea P. H. Chombart de Lauwe, *Pentru o sociologie a aspirațiilor*, Cluj, Editura Dacia, 1972), sărăcia relativă pune în evidență rămânerea în urmă a unor categorii de persoane (familii) în raport cu altele. Potrivit celor arătate de

² Între primii care au stabilit un minim de trai (pe realitățile din Anglia de la începutul secolului al XX-lea) sub care se instaurează sărăcia absolută a fost Seebohm Rowntree.

³ O.C.D.E., care include marile țări industrializate, apreciază că în categoria celor săraci relativ se încadrează familiile care au, față de venitul mediu pe locuitor, două treimi în cazul familiilor constituite dintr-o persoană, 100% în cel al familiilor formate din două persoane, 125% la trei persoane ș.a.m.d. Instituția de specialitate din Uniunea Europeană consideră un „venit sărac” venitul inferior a 50% din venitul național mediu net pe „unitatea de consum”.

⁴ Autorul menționat folosește conceptul de „nevoi - obligații” și pentru faptul că însăși puterea publică se consideră răspunzătoare de satisfacerea acestora.

americanca Patricia Ruggles în lucrarea sa, *Drowning the Line Alternative Poverty Measures and Their Implications for Public Policy*, apărută în 1990, manifestându-se cu o putere mai mare în perioadele de creștere rapidă a economiei, acest tip de sărăcie nu înseamnă, neapărat, scăderea veniturilor reale și a consumurilor populației ei, dimpotrivă, o modificare pozitivă a acestora.

Indiferent de forma pe care o cunoaște, sărăcia afectează nu numai indivizii luați izolat, ci familii întregi, în ansamblul lor și grupuri de populație.

În societățile actuale, oricare din variantele sărăciei cunoaște un spectru foarte larg, cu grade diferite de gravitate. Bunăoară, în cazul sărăciei absolute există familii care dispun de mijloace de întreținere cu puțin sub strictul necesar, dar și familii care sunt lipsite aproape total de aceste mijloace, iar între extreme ființează o varietate mare de situații. Un avantaj larg de disparități poate exista și între venitul mediu la nivel de țară sau de categorie socială și venituri efective situate sub medie. De aceea, în analizele ce se fac fenomenului de sărăcie, abordarea globală, nediferențiată, nu poate duce la concluzii de ordin practic cu efect ridicat. Prin luarea în considerare a diferențelor existente, a diverselor trepte de sărăcie devine posibilă stabilirea de priorități în aplicarea măsurilor adoptate pentru atenuarea fenomenului respectiv, ținându-se seama și de posibilitățile reale existente în fiecare etapă.

Cauzele care generează sărăcia sunt multe: unele își au locul în mersul economiei naționale (și chiar în al celei mondiale)⁵, deci au un caracter obiectiv și includ, între altele, recesiunile și crizele economice, restructurărilor ramurilor de activitate, schimbările în structura capitalului, falimentul, inflația⁶ etc; similare, ca efect - mai ales asupra țăranimii - sunt calamitățile naturale (seceta, inundațiile, distrugerile provocate de grindină, îngheț). Altele își au sursa în anumite condiții umane - pregătire, vârstă, starea sănătății, infirmitate, mărimea familiei, lipsa de talent, caracteristici comportamentale. Primele determină, în principal, șomaj, instabilitate, ruinare, iar celelate - productivitate scăzută, munci prost plătite⁷, incapacitate de muncă, inadaptabilitate sau capacitate redusă de adaptare la rigorile economiei de piață. La cauzele enumerate ar fi de adăugat una foarte importantă: lipsa oricărei averi moștenite; persoana sau familia care se află într-o asemenea situație este într-un mare dezavantaj material față de celelalte⁸.

În ceea ce privește caracteristicile comportamentale există puncte de vedere (susținute, printre alții, de profesorul american Edward C. Banfield) potrivit cărora sărăcia poate fi și produsul indiferenței, apatiei, lipsei de autorespect. Oamenii

⁵ Interdependențele dintre economiile naționale, interdependențe în continuă amplificare, sunt o realitate ineluctabilă a economiei mondiale.

⁶ În prezent, în România, inflația - datorită ratei sale - este unul din fenomenele economice cu efecte deosebit de puternice asupra degradării condițiilor de trai al populației.

⁷ Deoarece instituțiile umane nu pot asigura egalitatea talentelor, a educației și a valorilor, nu pot fi eliminate nici inegalitățile în răsplata muncii (de aici reiese caracterul fals al lozincii atribuite comunismului: „de la fiecare după posibilități, fiecăruia după nevoi”).

⁸ Desigur, așa după cum o familie își poate spori averea moștenită, tot așa și cea care nu are nimic își poate crea o anumită avere, dar aceasta înseamnă, în majoritatea cazurilor, ani mulți de eforturi mari și cu restricții la consumul personal.

marcați de aceste caracteristici trăiesc, după părerea profesorului Banfield, într-o *cultură a sărăciei*, care se transmite din generație în generație⁹. Îmbunătățirea circumstanțelor în care trăiesc aceștia le pot modifica situația într-o măsură foarte mică. Un venit mai mare este puțin probabil să le schimbe modul de viață, surplusul de bani fiind cheltuit pe obiecte lipsite de importanță, banale. Parțial, o asemenea explicație poate fi admisă, dar nu poate fi absolutizată și mai ales nu poate fi privită unilateral. Nu trebuie ignorat faptul că slaba motivație a luptei personale împotriva sărăciei este, în cele mai multe cazuri, rezultatul subculturii, iar aceasta are ca suport economic principal lipsa de venituri, sărăcia¹⁰. Cel ce provine dintr-o familie săracă pornește la drum cu dezavantaje economice, sociale și culturale mari și de aceea accede, dacă face eforturi, foarte greu la bunăstare.

Realitățile din lumea întreagă și din țara noastră evidențiază, cu claritate, legătura dintre diversele cauze semnalate și sărăcie. Diminuarea producției sau o recesiune îndelungată antrenează creșterea șomajului și, în consecință, determină mărirea proporțiilor populației care trăiește sub pragul sărăciei. De asemenea, lipsa de pregătire sau slaba pregătire îl face pe om vulnerabil la schimbările normale din orice domeniu, punându-l în situația de a deveni inutil și de a nu mai dispune de resurse pentru satisfacerea nevoilor de consum ale familiei sale. Proporția ridicată de șomeri proveniți din rândul muncitorilor necalificați sau cu calificare scăzută și procentul redus de șomeri din rândul cadrelor cu pregătire superioară sunt dovada clară a unei asemenea relații.

Dacă unele din cauze, cum ar fi lipsa de calificare sau slaba calificare profesională și caracteristicile comportamentale negative intră - în majoritatea cazurilor - în directă responsabilitate a persoanei adulte lovite de sărăcie¹¹, altele - și acestea sunt foarte multe - nu pot fi imputate subiectului respectiv, ci unor "rele" economice și sociale independente. De aici decurge necesitatea ca societatea, în ansamblul său, să-și asume obligația de a asigura cel puțin o parte din veniturile (sau produsele) de care au nevoie cei săraci și mai ales cei aflați pe treptele cele mai de jos ale sărăciei, pentru a avea o viață suportabilă. Nu trebuie uitat că sărăcia combină, în multe cazuri, trei condiții: un nivel de trai inferior, pierderea de autonomie, aceasta plasând pe oameni într-un raport de dependență față de mediul lor, și sentimentul incapacității de a ieși din starea pe care o au, cei săraci trăind o stare de deprecieri a propriei lor personalități. Societatea este nu numai obligată dar și interesată, din diverse motive, în atenuarea situației grele a populației paupere. Unele din aceste motive decurg din efectele sărăciei asupra oamenilor aflați la vârsta activă, efecte surprinse de P. H. Chombart de Lauwe în

⁹ În opoziție cu asemenea situații, este luat cazul unei familii ale cărei condiții de trai se înrăutățesc brusc din cauză că întreținătorul principal (tatăl) decedează și venitul se reduce substanțial. Într-o astfel de familie, datorită modului de viață anterior, mai mult ca sigur că, de îndată ce se vor maturiza, copiii se vor zbate pentru a reveni cel puțin la nivelul de trai avut înaintea morții sau îmbolnăvirii tatălui.

¹⁰ Realitatea din orice țară a lumii arată că accesul la o educație mai înaltă nu este la îndemâna celui sărac.

¹¹ Pot exista, desigur, și cazuri când deficiențele în pregătirea profesională se datoresc unor factori independenți de voința persoanelor în cauză (ca, de exemplu, lipsa de voință sau de resurse financiare a părinților pentru a oferi copilului posibilitatea de a urma cursurile anumitor forme de învățământ).

lucrarea menționată astfel: "Sub un anumit prag de satisfacere a nevoilor, comportamentele sunt comandate de preocupările legate de foame, insecuritatea locuinței, teama zilei de mâine, dificultățile profesionale, tensiunile sociale, probleme afective etc.". Deci în condiții de sărăcie este mult mai greu de controlat și orientat comportamentul unei persoane în direcții de acțiune favorabile individului și societății. Interesul societății pentru protecția celor săraci decurge din necesitatea de a reduce riscul creșterii numărului celor bolnavi¹², precum și de persoane inadaptabile sau greu adaptabile la cerințele normale ale vieții moderne.

O asemenea preocupare se impune a fi manifestată mai ales față de copii, care, atunci când cresc în familii sărace sau fără unul sau ambii părinți, nu au mijloacele necesare pentru dezvoltarea psihică și fizică normală, armonioasă; mai mult, sunt predispuși la îmbolnăviri. Aceste neajunsuri limitează mult posibilitățile respectivului copil când ajunge la maturitate, îl pune în situația de inferioritate și chiar de umilință față de indivizii aparținând aceleiași generații, îi limitează potențialul fizic și intelectual sau îl transformă într-un balast pentru societate. Efectele negative sunt amplificate de mediul familial, care, de cele mai multe ori, în familiile sărace, este ostil, nefavorabil echilibrului sufletească atât de necesar copilului. Grijă societății față de copii, în general față de generațiile tinere, este deosebit de importantă dacă se are în vedere că viitorul țării depinde de calitatea acestora.

O anumită responsabilitate revine societății și față de bătrâni. Grijă pentru acest segment de populație, pe lângă caracterul său caritabil, este firească dacă se ține seama de contribuția generațiilor anterioare la dezvoltarea avuției naționale.

Responsabilitatea societății se extinde și asupra tuturor categoriilor de handicapați, mai ales când aceștia sunt lipsiți de susținători și incapabili de eforturi fizice sau psihice.

2. Segmentele de populație din categoria săracilor

Istoria societății arată că săracii, ca parte a populației unei țări, nu se delimitează în funcție de descendență (deși aceasta poate avea o contribuție foarte mare), de etnie, de rasă¹³, de limbă, de naționalitate și nici chiar de categorie socio-profesională, care se află în relația cea mai directă cu starea materială a populației. Totodată, dimensiunea acestui fenomen nu este dată odată pentru totdeauna, ci cunoaște comprimări sau dilatări determinate, în principal, de procesele economice curente. Pentru oricare familie, elementul primordial și principal de rezistență în fața sărăciei este *averea* de o anumită mărime, respectiv acea avere care asigură resurse (venituri) suficiente pentru a fi satisfăcute cel

¹² Subalimentația este cauză principală a slăbirii reacției de apărare a organismului uman în fața unor factori patogeni.

¹³ Procentul mult mai mare de săraci în rândul negrilor și al populației hispanice decât în cel al populației de culoare albă, așa cum stau lucrurile în SUA, se datorește nu rasei, ci altor cauze, aceasta constituind, în trecut, un criteriu de angajare.

p puțin consumurile ce se încadrează în grupa "nevoilor-obligații", grupă surprinsă de știința economică în sintagma "nivel minim de trai". Familiile și persoanele situate mai bine sub aspectul averii și acestea sunt, în general, patronii, întreprinzătorii, țărani cu gospodărie bazată pe îmbinarea culturilor de cereale cu horticultura și cu creșterea vitelor sunt excluse din categoria sărăcimii. În afara acestei categorii se află și acele familii și persoane care beneficiază de venituri bănești sub formă de onorarii, de salarii, de pensii, de dobânzi, de dividende ș.a. superioare minimului de trai exprimat în bani.

Analizele efectuate pe bază de anchete sociologice arată că în țara noastră segmentele de populație cele mai afectate de sărăcie sunt familiile de salariați și de țărani cu trei sau mai mulți copii în întreținere (în cazul celor monoparentale sărăcia este întâlnită frecvent și în familiile cu doi copii, în special când capul de familie este mama), familiile în care cel puțin unul din întreținători a devenit șomer, familiile de pensionari a căror sursă principală de venituri este pensia și aceasta se situează sub medie, unele cupluri de tineri constituite în ultimii 3-4 ani, orfanii de ambii părinți.

În cadrul populației țărănești, între familiile cu situație precară, preponderente sunt cele care dispun de suprafață mică de teren arabil (până la 1,5 ha.), nu au animale mari, au doi și mai mulți copii în întreținere, locuiesc în sate situate la anumite distanțe de centre urbane mari și mijlocii și deci dispun de posibilități reduse pentru valorificarea, în condiții avantajoase, a produselor lor. Condițiile meteorologice nefavorabile manifestate în unele zone ale țării în 1992 și mai ales în 1993 au contribuit la înrăutățirea situației unei părți însemnate din țărănimea aflată în aceste zone.

Fenomenul social care amplifică într-o măsură însemnată sărăcia este șomajul, proporțiile sale crescând de la peste 25.000 persoane în aprilie 1991 la aproape 1,2 milioane la începutul anului 1994¹⁴. Efectul nefast al acestuia asupra situației familiilor de salariați (mai ales de muncitori) este mărit de faptul că a cuprins și cuprinde, în primul rând, pe muncitorii necalificați sau cu o calificare scăzută, care și în perioada de activitate au avut și au salarii mici, precum și prelungirea duratei de inactivitate la peste 270 de zile, când se acordă alocația de sprijin (timp de 18 luni), al cărei quantum este de 40% din salariul minim brut indexat după scăderea impozitului, după care se poate acorda ajutorul social. Numărul persoanelor beneficiare de alocație de sprijin a crescut de la aproape 191 mii, în decembrie 1992, la peste 500 mii, în ianuarie 1994¹⁵.

Categoriile de familii menționate mai sus cunosc disproporții serioase între venituri și cerințele de consum și aceste disproporții tind să crească datorită procesului inflaționist. Pentru majoritatea, capitolele de consum asupra cărora își pune amprenta, cu putere, sărăcia sunt nu numai consumul de cultură, ci și cel de îmbrăcăminte-încălțăminte, de bunuri de folosință îndelungată și mai ales

¹⁴ Buletin statistic de informare publică nr. 3/1991 și nr. 12/1993, Comisia Națională de Statistică.

¹⁵ Buletin statistic de informare publică nr. 11/1992 și nr. 12/1993, Comisia Națională de Statistică.

consumul alimentar. Dacă în privința asigurării cu bunuri utilizabile pe perioade mari multe familii nu au încă probleme datorită procurării acestora înainte de 1990, la celelalte consumuri și îndeosebi la cel alimentar au apărut neajunsuri însemnate. Între acestea, deosebit de grave sunt diminuarea substanțială a consumului de carne și produse din carne, de lapte, de ouă, de fructe, reducerea sortimentelor de produse culinare consumate la fiecare masă în decursul zilei și chiar al fiecărei luni¹⁶. La rândul său, îngrijirea medicală a celor săraci tinde să devină una din cele mai dificile probleme atât datorită diminuării capacității de apărare a organismului uman din cauza lipsurilor și grijilor, cât și ca efect al practicării sistemului de "atenții" în raporturile cu personalul medical. Orientarea spre sistemul de asistență medicală cu plată ar contribui, în condițiile existente, la o înrăutățire a situației.

O proporție mare din cei săraci și poate majoritatea este invizibilă. Pensionarii și în general bătrânii manifestă multă discreție și nu de puține ori sunt marcați de teamă și de lipsă de orientare. Un număr mare din persoanele adulte decăzute și familiile acestora ascund cum pot starea în care se găsesc. Sărăcimea rurală se pierde printre celelalte familii ale satelor. O oarecare ostentație în a arăta sărăcia este caracteristică unor familii de romi.

3. Posibilități și limite de atenuare a fenomenului sărăciei

Din practica internațională rezultă că fenomenul sărăciei preocupă nu numai organisme și instituții statale și nestatale naționale, ci și organizații internaționale din structura ONU (FAO, OMS, UNICEF și altele) sau din afara sa. Aceasta este, între altele, expresia faptului că omenirea, în ansamblul său și personalități marcante ale vieții politice și științifice din lume sunt neliniștite de prăpastia care există și chiar se adâncește, în ceea ce privește condițiile de viață, între oameni și între popoare întregi¹⁷. Chestiunea este pe lângă o problemă de morală, una de liniște socială. Este știut că, în general, convulsiile sociale cunoscute în istorie au avut, în ultimă instanță, drept cauză generatoare diferențele mari între nivelul de trai, situația grea a unor grupe mari de populație.

Mijloacele adoptate de diverse țări în scopul atenuării fenomenului sărăciei se încadrează în următoarele direcții globale de acțiune: 1. stimularea dezvoltării

¹⁶ Informațiile care au stat la baza acestor aprecieri au fost obținute prin cercetarea efectuată de un colectiv al Institutului de Cercetare a Calității Vieții, în luna mai 1993, în opt familii din București, toate aflate în evidența Direcției de Muncă și Prevederi Sociale a Capitalei. Reducerea consumului unor produse alimentare este evidențiată și de bugetele de familie, care arată că în familiile de salariați media lunară în 1993 a fost de 5,6 litri lapte comparativ cu 6,3 litri în 1991, de 16 buc. ouă față de 18 buc., de 1 kg. brânzeturi și smântână față de 1,1 kg. ș.a.m.d. (a se vedea *Bugetul de familie în anul 1992 și Bugetul de familie în 1993* din Colecția „Informații statistice operative”, editată de Comisia Națională pentru Statistică).

¹⁷ Desigur, există o mare diferență între situația pe care o cunosc țările industrializate și cele slab dezvoltate; în acestea din urmă, datorită amploarei și profunzimii sărăciei există o malnutriție de proporții mari, condiții sanitare proaste și ca urmare se manifestă o mortalitate ridicată mai ales în rândul copiilor, pe când în celelalte, chiar și în cazul săracilor, se poate vorbi de un anumit confort.

economice, cu efecte de antrenare și de creștere, prin muncă, a veniturilor fiecărei familii; în acest context, la lupta directă împotriva sărăciei sunt antrenați direct (în măsura în care acest lucru este posibil) cei aflați în pericol; 2. redistribuirea veniturilor prin crearea de fonduri destinate asigurării și asistenței sociale, sarcină ce revine statului și societății, prin instituții create în acest scop. În practică, nici una din cele două direcții nu se întâlnește în formă "pură"; acestea sunt îmbinate între ele, în proporții diferite, în funcție de condițiile obiective și de doctrina politică a partidului (partidelor) reprezentat(e) în guvern. Deși prima direcție se recomandă prin sine și ar fi de preferat să precumpănească de fiecare dată deoarece reduce numărul șomerilor, al populației inactice în general, sporește resursele societății, făcând-o mai bogată, mărește veniturile populației și pe cele bugetare, permițând statului să susțină prin lucrări publice de amploare, întreaga activitate economică și să aloce fonduri mari pentru protecția socială, nu beneficiază totdeauna de condiții propice. Pentru aceasta sunt necesare resurse financiare, disponibilități însemnate de capital bănesc, manifestarea largă a spiritului de întreprinzător și o piață de desfacere - internă și externă - sigură; ultima condiție presupune cel puțin două premise: a) produse și servicii competitive; b) cerere solvabilă suficientă. În perioadele de criză sau de recesiune economică, când crește numeric populația asupra căreia trebuie să se exercite protecția socială, societatea și organismele sale sunt nevoite să apeleze, *cu precădere*, la soluția redistribuirii venitului național prin prelevarea la buget a unor părți din veniturile firmelor și ale populației active. Această prelevare impusă de situația economică grea, este cea mai puțin avantajoasă deoarece resursele (financiare și materiale) disponibile sunt reduse și, în consecință, nu se poate acționa în mod viguros asupra sărăciei. Într-o asemenea situație se află România, în prezent.

Necesitatea îmbinării, în proporții diferite, a celor două direcții de acțiune decurge din însăși structura populației sărace, aceasta nefiind un grup omogen. Aici intră: persoane care lucrează dar au un venit insuficient în raport cu nevoile întregii familii și persoane apte de muncă dar care nu lucrează; persoane în stare să muncească, dar și persoane inapte (copii, bătrâni, unele categorii de handicapați fizic și psihic); indivizi de vârste diferite (copii, adolescenți, adulți tineri, adulți vârstnici); familii de mărimi și structuri variate (copii orfani, familii monoparentale, familii în care sunt în viață ambii părinți); familii cu stagii vechi în rândul săracilor și familii decăzute recent, persoane cu statut familial variat - celibatari, văduvi (văduve), divorțați, cupluri cu și fără copii ș.a.m.d. Particularitățile situației fiecărei subgrupe de săraci impun soluții specifice adecvate, forme concrete de sprijin diferențiate.

Deoarece sărăcia înseamnă - într-un sens simplificat - venituri sub un minim necesar, combaterea acesteia presupune, în primul rând, mărirea sub diverse forme, a veniturilor celor care se află în această situație, luându-se în considerare însuși faptul că pentru a ieși din starea în care se află respectivii trebuie să se bucure și de un minim de instruire și educație. Pentru populația aptă de muncă așa ceva nu este posibil fără luarea în considerare a unor mecanisme ale economiei de piață, acestea dând indicii referitoare la reorientarea profesională a forței de muncă neocupate, la activitățile și meseriile puțin și mult solicitate și deci unde veniturile

sunt mici sau ridicate, la domeniile care implică ridicarea imediată și în perspectivă a nivelului de calificare, precum și la activitățile în care se impune stimularea - de către stat - a creării de noi locuri de muncă. Mecanismele economiei de piață nu pot fi neglijate nici atunci când sunt analizate condițiile materiale ce trebuie asigurate copiilor, adolescenților și chiar persoanelor vârstnice. În cazul copiilor și adolescenților nu trebuie uitat că fără dezvoltarea lor sănătoasă și fără o instruire adecvată, aceștia au șanse reduse de integrare în activitatea economică atunci când ajung la maturitate; completarea de venituri de către pensionari prin continuarea vieții active, în măsura în care ei doresc, reprezintă o soluție profitabilă și pentru societate și pentru individ.

Foarte multe din formele concrete de ajutorare a persoanelor și familiilor sărace sau cu condiții modeste de trai îmbracă forma bănească, „monetară“, dar statul, instituțiile neguvernamentale și chiar indivizii pot veni în sprijinul acestora și prin utilizarea de mijloace nemonetare, sub forma asigurării, în mod gratuit sau la prețuri reduse, de mese la cantine, de îmbrăcăminte, de medicamente, de condiții de locuit (ca, de exemplu, cămine pentru bătrâni, azile), de asistență medicală, de deplasare cu mijloace de transport în comun, de rechizite școlare ș.a. Satisfacerea în acest mod a unor nevoi reduce din cheltuielile pe care ar trebui să le facă o familie pentru a-și acoperi trebuințele sale de consum și în primul rând cele fundamentale.

În funcție de modul cum se constituie, resursele destinate sprijinirii persoanelor și familiilor nevoiașe se înscriu, în principal, în două sisteme: 1. sistemul asigurărilor sociale și 2. sistemul asistenței sociale. Fondurile care aparțin primului sistem se obțin prin contribuții ale firmelor și populației active și ele revin sub formă de pensie, ajutor de șomaj, alocație de sprijin, ajutor de boală (concediu) etc¹⁸. Acestea sunt, în fapt venituri ce revin în timpul perioadelor de inactivitate celor care, anterior, au prestat anumite activități. Mărimea veniturilor respective se află într-o relație directă cu nivelul salariului din perioada activă a beneficiarului, iar în unele cazuri cu vechimea sa în muncă. În condițiile creșterii rapide a prețurilor la bunurile de consum și, ca o consecință, a veniturilor persoanelor ocupate, formele de venituri menționate se corelează și cu veniturile noi ale acestor persoane. Într-un anumit fel o asemenea corelație pune în evidență dependența strânsă dintre mărimea veniturilor enumerate mai înainte și nivelul productivității sociale a muncii din economia națională. O productivitate scăzută îngustează mult posibilitățile de sporire reală atât a veniturilor populației ocupate cât și ale celei neocupate, și invers.

În termenii economiei reale, volumul și structura ofertei de bunuri și servicii sunt, în ultimă instanță, parametrii care delimitează veniturile tuturor oamenilor.

Unei astfel de rigori i se supun și mijloacele care fac parte din sistemul asistenței sociale. Aceste mijloace au însă o proveniență diferită: nu mai rezultă

¹⁸ Asigurarea socială se bazează pe principii similare asigurării particulare: a pune bani de o parte pentru zile negre. În unele din țările dezvoltate, salariații și patronii plătesc prime de asigurare (Social Security Taxes), care sunt administrate de stat și distribuite, ca venituri, sub diverse forme, celor ce nu mai pot munci.

din contribuții, pe tot timpul activității, ale firmelor și persoanelor ocupate, ci sunt susținute din anumite fonduri bugetare sau prin efortul voluntar al unor instituții sau organizații neguvernamentale. În principal, aici ajutorul este acordat pentru situații speciale, particulare, și nu are în vedere o categorie de oameni, ci persoane și respectiv familii în dificultate. Face excepție de la această regulă alocația pentru copii, care, în prezent, în țara noastră, se acordă tuturor copiilor între 0 și 16 ani (și chiar până la 18 ani pentru cei care urmează o formă de învățământ), indiferent de categoria socio-profesională a părinților.

În țara noastră, asistența socială, în general, și cea care nu este publică, în special, este puțin dezvoltată, fapt explicabil atât prin întreruperea unei tradiții formate înainte de 1940 cât și prin disponibilitățile bănești încă reduse ale celor care ar avea menirea să se ocupe de aceasta. Manifestarea inițiativei într-o asemenea direcție presupune, desigur, o legislație corespunzătoare. Prin particularitățile sale, asistența socială se impune a fi realizată de organele locale ale puterii de stat, respectiv de primărie, și bineînțeles de firme, de instituții și organizații neguvernamentale, de persoane fizice din fiecare perimetru, acestea cunoscând cel mai bine nevoile reale ale diverselor familii; creșterea interesului celor din urmă la rezolvarea unor probleme sociale poate fi realizată prin măsuri stimulative din partea statului și în primul rând măsuri de politică fiscală. Ca sistem de asigurare a protecției sociale, asistența socială trebuie să completeze asigurările sociale, să se îmbine armonios cu acestea pentru a cuprinde un număr cât mai mare de familii nevoiașe și pentru a evita folosirea în mod nerațional a resurselor financiare.

Analiza realităților din lumea contemporană arată clar că mijloacele de combatere a fenomenului sărăciei sunt cu atât mai puternice cu cât mai dezvoltată este economia.

Într-o abordare responsabilă și integrală, problema protecției sociale trebuie să fie privită pornind și de la fiecare *persoană aptă de muncă*. Dacă în perioada activă, pentru aceasta și familia sa există puține dificultăți în satisfacerea nevoilor de consum (veniturile având ca posibilitate de creștere ridicarea calificării, efectuarea de munci mai bine plătite, cummul de funcții și acționarea ca întreprinzător), în alte situații (șomaj, boală, apariția unei infirmități fizice, bătrânețe etc.), printre mijloacele de reducere sau eliminare a lipsei de resurse financiare sunt de reținut recurgerea la economiile realizate anterior după principiul "a strânge bani albi pentru zile negre" și introducerea și mai ales extinderea sistemului de *asigurare voluntară*¹⁹. Contribuția acestora în ansamblul mijloacelor de protecție socială se află în strânsă dependență de dezvoltarea interesului populației pentru a recurge la astfel de soluții și în această privință un rol deosebit de important îl va avea asigurarea stabilității puterii de cumpărare a banilor; pentru cea de a doua soluție va trebui creat un cadru legislativ adecvat.

¹⁹ În țara noastră, în prezent, există astfel de asigurări pentru viață, pentru casă și pentru autoturisme, dar au un caracter diferit de cele care ar avea ca scop asigurarea de venituri lunare în perioada de viață inactivă.

Între direcțiile de contracarare a fenomenului de sărăcire a populației din România, un rol mare îl pot avea adaptarea procesului de instruire la cerințele restructurării economiei naționale și inițierea de acțiuni bine organizate și multiple pentru schimbarea mentalității "de așteptare", caracteristice unei părți însemnate din populația țării. Între mijloacele de acțiune pe care statul (în principal organele locale) le-ar putea folosi în acest scop ar fi stimularea acordării de credite diferențiate, în condiții avantajoase, pe baza angajamentelor luate de beneficiari (când aceștia sunt valizi de muncă) de a face efortul necesar pentru inserarea în viața socială normală.